

تحقیقات ایران شناسی

Ansāb al-ashrāf. Vol. VI B. By Aḥmad b. Yaḥyā b. Jābir al-Balādhurī, edited and annotated by Khalīl Athamīna

(احمد بن یحیی بن جابر بلاذری، انساب الاشراف، ج ۶ ب، با ویرایش و تعلیقات خلیل الشمینه)

Max Schloessinger Memorial Series. Texts, 7. pp. xviii, 306. Jerusalem, Institute of Asian and African Studies, The Hebrew University, 1993.

قبایل آورده است؛ هرچند عملاً، این تفاوت همه جا بارز و مبرهن نیست. مثلاً بلاذری شرح وقایع دوره عباسیان را زیر نسب عباس بن عبدالمطلب و اخبار راجع به امویان را ذیل «عبدالشمس» آورده است.

فرق عمده دیگری این دو کتاب را از دید مورخان امروزی متمایز کرده است: در حالی که تاریخ طبری را دخویه و دیگران در اواخر قرن ۱۹ م چاپ و منتشر کردند، انساب الاشراف بلاذری هنوز عمدتاً به صورت خطی باقی مانده است و این از عجایب است، چه فراهم کردن نسخ خطی انساب الاشراف بسیار سهل تر از نسخ تاریخ طبری بوده است. هنگامی که دخویه هلندی و همکارانش به چاپ تاریخ طبری پرداختند نسخه کاملی از آن کتاب وجود نداشت و می‌بایست قطعات پراکنده آن را از کتابخانه‌های اروپا، خاورمیانه و هندوستان

انساب الاشراف بلاذری (وفات: ۲۷۹ / ۸۹۲ م) از شاه‌کارهای بزرگ تاریخ نگاری به زبان عربی است. این کتاب و تاریخ طبری نمودار اوج تاریخ نویسی بر مبنای اخبار در سده‌های نخستین عصر اسلامی است، که در آنها از سنت روایت با ذکر اسناد آن و گزارش شهادت‌های عینی استفاده شده است. اما انساب الاشراف از لحاظ حجم کمی کوچک‌تر از کتاب بزرگ طبری با ۱,۶۰۰,۰۰۰ کلمه است؛ چه، به تخمین، حدود ۱,۲۵۰,۰۰۰ کلمه دارد. صرف نظر از این تفاوت، دو اثر مذکور به لحاظ غنای روایی مشابه یک‌دیگرند. البته، ساختار صوری این دو کتاب نیز متفاوت است: طبری، حد اقل برای وقایع بعد از هجرت، روش تحلیلی را به کار برده است؛ در صورتی که بلاذری، چنان که از عنوان کتابش پیداست، وقایع را زیر نسب اشخاص و

طوایف مضر است و ابتدا نسب حضرت محمد (ص) را که مرکز مهم‌ترین قبیله مضر یعنی قریش است ذکر کرده و در شرح حال اشراف قبایل مضر به ذکر موالی آنان، همچون ابومسلم خراسانی و ابن المقفع، نیز پرداخته است.

نسخه استانبول، که کامل‌ترین نسخه موجود است، پیش از آن که شرح قبیله هوازن را، که آخرین قبیله مضر است، به اتمام برساند، ناگهان پایان می‌یابد. حمیدالله، ناشر کتاب، در این باره می‌گوید که معلوم نیست آیا بلاذری قصد داشته است این کتاب را با ذکر آخرین قبایل مضر به پایان برد یا آن که می‌خواسته است آن را با ذکر اشراف ربیعه و سپس قبایل شعبه قحطان نیز ادامه دهد.

فصل‌بندی و تبویب کتاب در نسخ خطی متفاوت است و عبدالعزیز الدوری نیز که برخی از قسمت‌های کتاب را چاپ کرده است معتقد است که این کتاب را باید به شش بخش تقسیم کرد:

بخش اول: سیره نبی (ص)؛ بخش دوم: بنی ابی طالب (علویان)؛ بخش سوم: بنی العباس (عباسیان)؛ بخش چهارم: بنی عبدالشمس (امویان)؛ بخش پنجم: سایر اقوام قریش؛ بخش ششم: قبایل دیگر عرب.

این نظر مورد اتفاق محققان نیست. لذا، ویراستارانی که قسمت‌هایی از این کتاب را چاپ

گردآوری کنند و در کنار یک‌دیگر قرار دهند و با هم تلفیق نمایند. اما از انساب الاشراف یک نسخه کامل، حاوی تمام متن کتاب، در استانبول موجود و شناخته شده و معروف بود و اخیراً سه نسخه دیگر از آن در مراکش کشف شد که حاوی تمام یا بخشی از آن است. این نسخه‌ها در ریاط به دست آمده است. دو نسخه از آنها متعلق به کتاب‌خانه سلطنتی و یک نسخه در کتاب‌خانه عمومی شهر محفوظ است. توصیف و تعیین تاریخ این نسخه‌ها چنان که باید انجام نگرفته است و معلوم نیست که همه مأخوذ از یک اصل بوده‌اند و یا از نسخ متعددی استنساخ شده‌اند. نسخه شماره ۲۵۱۸ ریاط، که ثمین از آن استفاده کرده است، به قلم مغربی نوشته شده و برخی از حواشی نسخه استانبول را نیز دارد. ظاهراً نسخه موجود در کتاب‌خانه عمومی در یک مجلد و دو نسخه کتاب‌خانه سلطنتی در چهار مجلد است و این دو نسخه، علی‌الظاهر، از روی یک منبع رونویسی شده و یکی از آنها ناقص است.

تاکنون مساعی متعددی برای چاپ انساب الاشراف صورت گرفته و، در نتیجه، اکنون ثلث کل کتاب به صورت چاپی موجود است و برخی از قسمت‌های آن هم دو بار چاپ شده است و بقیه کتاب هنوز به صورت خطی باقی است.

عنوان این کتاب در اصل متن ذکر نشده و گویتاین (Goytén) آن را از یکی از نوشته‌های دانش‌مندی اندلسی به نام ابن‌البار گرفته است.^۱ این عنوان نشان می‌دهد که شرح وقایع در این کتاب بر حسب تسلسل تاریخی و سنوات وقوع نیست بلکه بر حسب نسب اشخاص مرتب شده است و شامل شرح حال اشراف همه قبایل و

۱) ظاهراً منظور ابو عبدالله محمد بن عبدالله بن‌ابی‌بکر قضاعی معروف به ابن‌آبار، مورخ و ادیب و شاعر اسپانیایی اهل شهر بلنسیه، متوفی ۶۵۸ هـ است. نک: دائرة المعارف بزرگ اسلام و لغت‌نامه دهخدا، ذیل ابن‌آبار. ضمناً، عنوان کتاب بلاذری در لغت‌نامه، ذیل احمد بن یحیی بلاذری، به چند صورت آمده که هیچ کدام انساب الاشراف نیست. - مترجم.

کرده‌اند شماره‌های متفاوتی به مجلّدات کتاب داده‌اند و در نتیجه آشفتگی عجیبی در این مورد پدید آمده است.

حمیدالله، در مقدمه چاپ جلد اول کتاب انساب الاشراف از روی نسخه استانبول، جدول بسیار مفید و باارزشی از محتوای کتاب ارائه کرده است. نسخه مذکور در دو مجلد است که مجلد اول آن ۱۱۹۶ صفحه بزرگ و مجلد دوم آن، که حجمش کمی بیش‌تر است، ۱۲۶۸ صفحه دارد. همه قسمت‌هایی که تاکنون چاپ شده است از مجلد اول است به‌جز قسمتی که اهلوارت (Ahlwardt) چاپ کرده و شامل بخش کوچکی از مجلد دوم نسخه استانبول است و نیز بجز قسمتی که اخیراً تمینه منتشر کرده و اکنون موضوع بحث ماست. اینک بد نیست اشاره به بخش‌هایی از کتاب که تاکنون چاپ شده است بشود.

ابتدا این نکته را باید ذکر کرد که برای نشان دادن صفحات نسخه استانبول تاکنون دو روش متفاوت به کار رفته است: یکی آن که صفحات هر مجلد به روش معمول شماره‌گذاری شود؛ دیگر آن که ورق‌های کتاب شماره‌گذاری گردد و برای نشان دادن صفحه راست هر ورق رمز الف (a) و برای صفحه چپ رمز ب (b) را به کار برند. مثلاً صفحه ۲۳۴ الف (a) 234 و ۲۳۴ ب (b) 234 هسماں صفحات ۴۶۷ و ۴۶۸ طبق روش اول است.

روش دوم در مجموعه یادنامه ماکس اشلوسینگر چاپ اورشلیم و روش اول در قسمت‌هایی از کتاب که در بیروت به همت مؤسسه آلمان چاپ شده به کار رفته و حمیدالله نیز همین روش را اختیار کرده است. اما محمودی، که قسمت مربوط به «نهضت‌های علویان» را (چنان که ذیلاً شرح

داده می‌شود) چاپ کرده است، هر دو روش را، در کنار هم، به کار برده است.

در فهرست زیر، که معلوم می‌دارد چه قسمت‌هایی از نسخه استانبول تاکنون چاپ شده و چه قسمت‌هایی به صورت خطی باقی مانده و باید چاپ شود، شماره صفحات به روش اول نشان داده شده است.

مجلد اول نسخه استانبول

صفحه ۱ تا ۲۸۶، نسب و زندگانی پیامبر: جلد اول انساب الاشراف که حمیدالله منتشر کرده است شامل آن قسمت از کتاب است که عمدتاً سیره پیامبر را در بر می‌گیرد و مانند سایر کتب «سیرت» با بحث از انساب عرب و سپس قبیله قریش و رسول اکرم آغاز می‌شود، آنگاه شمه‌ای از تاریخ عرب جاهلی می‌آید، و سرانجام، به شرح زندگانی و کارهای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله تا زمان رحلت آن حضرت پرداخته می‌شود.

صفحه ۲۸۶ تا ۴۳۷، بقیه حوادث تا قتل حضرت علی علیه السلام: این قسمت، که هنوز منتشر نشده است، شامل مطالب زیر است:

از ۲۸۶ تا ۳۱۲: حلف الفضول و شرح زندگی ابوطالب عموی پیامبر؛

از ۳۱۲ تا ۳۳۶: زندگانی حضرت علی بن ابی طالب علیه السلام؛

از ۳۳۶ تا ۴۳۷: شرح اولین فتنه، جنگ صفین و حکمیت میان حضرت علی علیه السلام و معاویه و سرانجام شهادت آن حضرت.

از عجایب است که این بخش مفصل از کتاب، که درباره حوادث بسیار مهمی از تاریخ اسلام است، تاکنون به طبع نرسیده است.

صفحه ۴۳۷ تا ۵۲۵، نهضت‌های علویان:

این قسمت را محمودی در یک جلد منتشر کرده است که در حقیقت جلد دوم کتاب است (اما این معنی قید نشده است). این قسمت دربارهٔ پسران امام حسن و امام حسین (ع) و سلالهٔ آنهاست که فقط بر اساس نسخهٔ استانبول ویراسته و چاپ شده است. اغلب مدعیان علوی در این قسمت ذکر شده‌اند و شرح مفصّلی نیز از قیام و مرگ زید بن علی در اینجا آمده است.

صفحه ۵۲۵ تا ۶۸۹، عباسیان، این جلد

سوم کتاب است که چاپ شده و آن را عبدالعزیز الدوروی ویراسته است. در این قسمت، از خلفای عباسی تا هارون الرشید بحث شده است؛ اما در ویرایش بخش‌های بعد از سقّاح (۱۳۶ هـ) دقت کافی به کار نرفته است. بسیاری از افراد مهم خانوادهٔ بنی‌عباس و شخصیت‌های خارج از این خانواده که به آنان منسوب بودند، همچون ابومسلم خراسانی، در همین بخش ذکر شده‌اند. ۱۸ صفحهٔ آخر کتاب مربوط است به بحث دربارهٔ پسران و دختران دیگر عبدالمطلب. این قسمت، که به عنوان جلد سوم معروف است، از تشریحات مؤسسهٔ آلمانی بیروت است و الدوروی از هر سه نسخهٔ رباط برای ویرایش آن استفاده کرده است.

صفحه ۶۸۹ تا ۹۹۵، امویان، این قسمت

یک بار، به عنوان جلد چهارم (بخش اول)، به همت احسان عباس، انتشار یافته است. در آن، راجع به بنی‌عبدالشمس بحث شده و معاویه و زید و سایر اعضای خانوادهٔ اموی ذکر شده‌اند. حوادثی چون شهادت امام حسین علیه‌السلام، جنگ حراء^۱ و محاصرهٔ ابن زبیر در مکه^۲. این قسمت دومین جلد از کتاب است که مؤسسه

آلمانی در بیروت منتشر کرده است و احسان عباس، مانند الدوروی، برای چاپ این کتاب از نسخه‌های رباط استفاده کرده است. اما، چنان که در زیر آمده است، محتوای این قسمت، به عنوان جلد چهارم الف و جلد چهارم ب و جلد پنجم، مجدداً چاپ شده است.

صفحه ۶۸۹ تا ۸۱۷، امویان تا مرگ

معاویه: این قسمت، به عنوان جلد چهارم الف، به کوشش ماکس اشلوسینگر و سپس (بعد از مرگ او) کیستر (KISTER) ویراسته و در مجموعهٔ اورشلیم (که بعد از مرگ اشلوسینگر به نام مجموعهٔ یادنامهٔ ماکس اشلوسینگر تغییر نام یافت)، بر اساس نسخهٔ استانبول، چاپ شده است. این جلد از کتاب، مانند قسمتی که احسان‌عباس منتشر کرده است (و در بالا ذکر شد)، با پیدایش بنی‌عبدالشمس آغاز می‌گردد و درست پیش از شرح وقایع دورهٔ زید بن معاویه پایان می‌یابد.

صفحه ۸۱۷ تا ۹۱۸، امویان - وقایع دورهٔ

یزید بن معاویه: این قسمت هم، به عنوان جلد چهارم ب، به کوشش اشلوسینگر ویراسته و در مجموعهٔ اورشلیم چاپ شده است و شامل شرح وقایع دورهٔ زید بن معاویه است.

صفحه ۹۱۸ تا ۱۱۳۷، عثمان و قتنهٔ سوم:

این قسمت را گویتاین، به عنوان جلد پنجم انسب الاشراف، در مجموعهٔ اورشلیم چاپ کرده است؛ اما، در واقع، بر حسب شماره‌گذاری الدوروی،

(۲) شاید منظور جنگ مصعب بن زبیر با مختار ثقفی در حروراء در ۶۷ هـ باشد. - مترجم

(۳) ظاهراً منظور محاصرهٔ عبدالله بن زبیر در کعبه است به وسیلهٔ حجاج بن یوسف و قتل او در ۷۳ هـ. - مترجم

روایات معادل را از سایر منابع سنتی عربی به دست آورد و نشان دهد. مطالعات وسیع او حاکی از آن است که این کار او تحلیل متن جامعی است که سنخ‌اعلای این قبیل تحقیقات است. این چاپ برای محققان تاریخ‌نگاری و ادبیات عربی بسیار ارزشمند است. لذا، می‌بایست مقدمه کامل‌تری بر آن نگاشته شود که شامل ذکر منابع بلاذری و ارزش تاریخی شرح وقایع دوره هشام باشد تا فایده آن تمام‌گردد.

صفحه ۳۰۹ تا ۱۲۶۸ (پایان مجلد دوم)، بقیه کتاب: این قسمت تاکنون منتشر نشده است و شامل وقایع دوره خلافت ولید بن یزید و اعقاب او تا انتهای دوره بنی‌امیه است که به حدود صفحه ۴۰۰ می‌رسد. سپس، مطالب با تفصیل کم‌تری ادامه می‌یابد که غالباً در هر صفحه شامل دو یا سه شرح حال است. مورد بحث عبارت است از سایر افراد خانواده بنی‌امیه و آنگاه عشایر کم‌اهمیت‌تر قریش (از ص ۴۱۵ تا ۶۹۶)، بقیه کنانه (از ص ۶۹۶ تا ۷۲۷)، بنی خزیمه (از ص ۷۲۷ تا ۷۵۳)، سپس بنی هذیل (از ص ۷۵۳ تا ۷۸۶) و بدین جا شرح اشراف بنی مدرکه بن الیاس به اتمام می‌رسد.

بعد از آن، از ص ۷۸۶ تا ۱۰۸۷، شرح حال اشراف بنی عمرو [بن اد بن طابخه] بن الیاس است. تمیم در این گروه حاوی بیشترین شرح حال است (از ص ۸۵۰ تا ۱۰۸۷).

بلاذری، سرانجام، صفحه ۱۰۸۸ تا ۱۲۶۸ را به قیس عیلان اختصاص داده است که از غطفان (ص

می‌بایست آن را هم بخشی از جلد چهارم محسوب می‌داشتند. شرح مفصل وقایع دوره عثمان (از ص ۹۱۸ تا ۹۹۵) در بخشی که احسان عباس منتشر کرده (و در بالا ذکر شد) نیز آمده است. بقیه این جلد به شرح جنگ مهم مرج راهط^۴ اختصاص دارد. نیز حوادث دیگری از فتنه سوم در اینجا آمده که شامل شرح احوال عبدالله بن زبیر و مختار ثقفی است.

صفحه ۱۱۱۰ تا ۱۱۹۶ مجلد اول و از صفحه ۱ تا ۲۹ مجلد دوم (از نسخه استانبول)، عبدالملک: اهلوارت قسمتی از این کتاب را، بدون ذکر نام مؤلف، منتشر کرده است که مطابق است با انتهای مجلد اول از نسخه استانبول و ابتدای مجلد دوم آن. و این قسمت عمدتاً مربوط است به عبدالملک بن مروان و حجاج بن یوسف.

مجلد دوم نسخه استانبول

صفحه ۱ تا ۲۹، در بالا ذکر شد.

صفحه ۲۹ تا ۲۳۵، از جنگ دیرالجماجم تا یزید بن عبدالملک: در این قسمت، که هنوز منتشر نشده است، شرح جنگ دیرالجماجم و سایر حوادث دوره عبدالملک بن مروان و سپس، خلافت ولید بن عبدالملک، عمر بن عبدالعزیز و یزید بن عبدالملک آمده است.

صفحه ۲۳۵ تا ۳۰۹، هشام بن عبدالملک:

این قسمت را ثمین، به عنوان جلد ششم ب، در مجموعه یادنامه اشوسنگر چاپ کرده است. پروفیسور ثمین محقق برجسته‌ای است و، چنان‌که انتظار می‌رفت، این چاپ دارای کیفیت بسیار عالی است. او مخصوصاً مراقبت داشته است که متون و

(۴) جنگ مروان حکم و ضحاک بن قیس فهری در شام، در محلی به نام راهط، که با پیروزی مروان بنای حکومت بنی‌امیه پایه‌گذاری شد. - مترجم

۱۰۸۸ تا ۱۱۵۷) شروع شده و به ثقیف (ص ۱۲۱۰ قبیلۀ ثقیف به اتمام رسیده باشد و نه هیچ یک از شعبه‌های دیگر هوازن که آخرین شعبۀ قیس است. تا ۱۲۶۸) منتهی می‌گردد. و به نظر نمی‌رسد که

John E. Woods (ed): *Fadlullāh b. Rūzbihān Khunjī-Isfahānī, Tārīkh-i Ālam-ārā-yi Persian text edited by John E. Woods, with the abridged English translation by Vladimir Minorsky: Persia in A. D. 1478-1490 (Turkmenica, 12). Revised and augmented by John E. Woods. xvii, 142, 460 pp. [Persian text], front. London: Royal Asiatic Society, 1992. £60.*

که محققان غربی اینک شروع به درک سنت‌های تاریخ‌نگاری از خلال این گونه کتب کرده‌اند.

تاریخ عالم‌آرای امینی فقط ویرایش یک نسخه خطی نیست بلکه حاوی چند بخش است:

(۱) چاپ انتقادی متن فارسی؛ (۲) ترجمۀ مایخص کتاب به همان صورتی که مینورسکی قبلاً منتشر کرده بود همراه با تعلیقات و نظریات جدید و مهم جان وودز؛ (۳) چند مدرک و سند جدید که تا کنون منتشر نشده بود و قسمتی از یک تاریخ مربوط به این دوره. بدین سان، می‌توان گفت که جان وودز مقدار زیادی تحقیقات و منابع دست اول درباره‌ی این عصر را اینک با مهارت تمام در یک مجلد گرد آورده است و این منابع، عمدتاً، یا نایاب بودند یا صعب الوصول و یا تاکنون منتشر نشده بودند.

بخش عمدۀ متن فارسی بر اساس همان دو نسخه‌ای تنظیم شده است که مینورسکی از آنها در ترجمۀ خود استفاده کرده بود. این متن همراه با تحقیقات انتقادی کامل است و در آن شماره‌ی برگ‌های نسخه‌های خطی و همه‌ی اختلافات دو نسخه ضبط شده است. علاوه بر آن، جان وودز، با

ایران‌شناسان اکنون خوش‌وقت‌اند که تاریخ عالم‌آرای امینی تألیف فضل‌الله بن روزبهان خنجی اصفهانی را با ویرایش انتقادی جان وودز در اختیار دارند. مؤلف، در این کتاب مهم، که حاوی وقایع مربوط به دوره‌ی حکومت سلطان یعقوب آق قویونلو از ۸۸۴ تا ۸۹۶ ق است، درباره‌ی بسیاری از جنبه‌های مبهم این دوره از تاریخ ایران مطالب تازه‌ای آورده است.

این کتاب حاوی نه تنها شرح وقایع مربوط به سلسله‌ی آق قویونلو، بلکه آغاز تاریخ دوره‌ی صفوی به ویژه احوال دو رهبر نخستین جنبش صفوی، شیخ جنید و شیخ حیدر است.

ده‌ها سال بود که محققان غربی فقط به ترجمۀ مایخص ولادیمیر مینورسکی (چاپ ۱۹۵۷)، خاورشناس بزرگ روس، اتکا داشتند و غالباً از مراجعه به نسخ خطی اصل کتاب غفلت می‌ورزیدند، متن فارسی هم چاپ نشده بود.

متون روایی، به خصوص تواریخ، از مهم‌ترین منابع کسب اطلاعات اساسی درباره‌ی تاریخ عصر آق قویونلو است. به همین دلیل، لازم است که از همه‌ی این متون چاپ انتقادی منتشر شود، به ویژه

مورد ترجمه‌های مینورسکی؛ ارجاعاتی به مواد موجود در بایگانی‌ها؛ مقایسه‌هایی با تواریخ بعدی عصر صفوی؛ و ضبط آخرین تحقیقات در این زمینه‌ها که شامل استفاده از اثر مهم خود جان وودز درباره آق قویونلو نیز می‌شود. اضافات مهم عبارت است از قسمتی از کتاب جواهر الاخبار، تألیف بوداق منشی قزوینی درباره صوفی خلیل رئیس موصل‌لو، که بایسنغر را جانشین سلطان یعقوب اعلام کرد؛ بخشی از کتاب چار تخت، تألیف کمال‌الدین حسین ابیوردی، درباره سلاح‌های آق‌قویونلو. از تصحیحات مهم می‌توان موارد راجع به اصلاح ارضی را ذکر کرد، که جان وودز طی آنها چندین خطای مینورسکی را در فرائض متن از روی نسخ خطی در این زمینه اصلاح کرده است.

تصویر و متن دو نامه دیپلماتیک از بایگانی توپ قاپوسرای حاوی اطلاعاتی درباره وقایع بعد از مرگ اوزون حسن است.

استفاده از دیار بکریته ابوبکر تهرانی، که سرمشق مؤلف تاریخ عالم آرای امینی بوده، همه اسامی امکانه رامشخص و شرح کرده است.

از طرف دیگر، ترجمه ملخص کتاب به صورت جدید برای محققان بسیار سودمند خواهد بود و، چون متن فارسی و ترجمه انگلیسی کتاب با هم در یک مجلد چاپ شده است، با مقایسه آنها می‌توان به آسانی دریافت که مینورسکی در ترجمه خود چه مقدار از متن را رها کرده است. در برخی موارد این مقدار بسیار زیاد است. جان وودز به پانوشته‌های مینورسکی و نیز به اصل ترجمه مطالب بسیاری افزوده است که حاوی تحقیقاتی است که پس از انتشار ترجمه مینورسکی، از سه دهه پیش تاکنون، انجام گرفته است.

تعلیقات جان وودز شامل مواردی است از قبیل ارجاعاتی به عناصر ترکی و مغولی در فارسی دورفر (Dörfer) (ویسبادن، ۷۵-۱۹۶۳)؛ ذکر شماره صفحات ارجاعات مینورسکی به کل یک متن تاریخی؛ توضیحات، اضافات و اصلاحاتی در

Sufi wisdom (حکمت صوفیه) By MARIETTA T. STEPANIANTS. (SUNY Series in Islam.) pp. v, 132. Albany, NY, State University of New York Press, 1994.

این اثر او ترجمه‌ای است ملخص، همراه باتجدید نظر، از کتابی به روسی که در ۱۹۸۷ در مسکو منتشر شده بود. در اصل روسی، عنوان کتاب به معنای «جنبه‌های فلسفی صوفیگری» بود که از عنوان انگلیسی گویاتر است.

این کتاب، ابتدا صوفیگری را به منزله نظامی فکری مورد بحث قرار می‌دهد و آن را در متن گرایش‌های فلسفی و دینی اسلامی و عرفانی -

در اتحاد شوروی سابق، صوفیگری از موضوعاتی بود که عملاً تحقیق دانشگاهی درباره آن ممنوع بود. اینک، مؤلف این کتاب، که مدیر مرکز فلسفه‌های مشرق زمین در آکادمی علوم روس است، با ادای احترام به آثار محققان روس همچون ژوکوفسکی و کریمسکی در این زمینه، خواسته است که برای شروع مجدد تحقیق در این حوزه فتح بابی کرده باشد.

دیگری راجع به تحلیل انتقادی فکر سیدحسین نصر است.

در این کتاب، هرچند اساساً مطلب تازه‌ای نیامده، معرفی جالب و هوش‌مندانه‌ای از اندیشه صوفیانه با هم‌دلی ارائه شده و از دید انتقادی هم یک‌سره غفلت نشده است.

نقل قول‌های متعددی از اشعار صوفیان بزرگ متقدم، چون جلال‌الدین رومی، و نیز نویسندگان جدیدتر، چون اقبال و غالب، بر مزایای اثر افزوده است. متأسفانه، غلط‌های مطبعی بسیار، از جمله در آوانگاری، از دید مصحح دور مانده است.*

مصطفی ذاکری

دینی خارج از اسلام مطرح می‌کند و به محتوای اجتماعی تصوف نیز نظر دارد.

مؤلف، با آن‌که از مشرب‌های گوناگون صوفیه مطلع است، محور اصلی بحثش را به عقاید ابن‌العربی اختصاص داده است. لذا، در فصل اول کتاب، به اصل وحدت وجود پرداخته است. فصول بعدی به معرفت‌شناسی صوفیه، راه کمال صوفیان، مفهوم انسان کامل و، سرانجام، تصوف و تجدد مخصوص است.

در بخش ضمیمه، خلاصه دو رساله دکتری، که اخیراً در روسیه ارائه شده، به اختصار آمده است: یکی از آنها راجع به فلسفه ابن‌العربی و

شرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

* مشخصات مأخذ بررسی انساب الاشراف و تاریخ عالم آرای امینی و حکمت صوفیه: